

МИСТЕЦЬКА РЕФЛЕКСІЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ (на прикладі сувенірної ложки з колекції Музею історичних коштовностей України)

Всі експонати музею є своєрідним відбитком часу, але найбільше привертають увагу ті, які ще й актуалізують сторінки світової історії. Таким експонатом є сувенірна ложка із колекції МІКУ за номером ДМ-7658.

Срібна з позолотою сувенірна ложка вагою 13,1 г, довжиною 11,5 см виконана в техніці лиття за восковою моделлю. В МІКУ ложка була передана 15 березня 1965 р. з Кримського краєзнавчого музею. На жаль, на запит до музею, який тепер носить назву Центрального музею Тавриди, з приводу шляху надходження до кримського музею даного експонату відповіді не надійшло.

Сувенірна ложка експонується в дев'ятому залі МІКУ, і, незважаючи на невеликі розміри, часто привертає увагу відвідувачів пропорційністю, гармонійним декором та емалевим зображенням (рис. 1). Від гостроовальної чашечки штрихи закручуються в рокайль, переходять у низку завитків, які, начебто набравшись енергії, трансформуються у витий стрижень. Завиток у кінці стрижня коронують чотири пелюстки, з найбільшої виростає шестипелюсткова квітка з нижнім листочком і крихітним пуп'янком. Над квіткою рокайлі формують асиметричний картуш, що захищає гладеньке поле.

На звороті у відповідному полі зображена квітка з листям – виникає відчуття динаміки: порожнеча начебто поступилася місцем пишній троянді.

Оскільки на емалевій чаші ложки (рис. 2) є напис «LUZERN», то виникає спокуса Швейцарію (Люцерн – швейцарське місто) назвати країною виготовлення. Але у Швейцарії срібні вироби, після встановлення державного контролю над якістю срібла і до 1934 р., клеймили позначкою у вигляді рябчика або ведмедя [Switzerland Hallmarks]. Тут же на звороті чашечки позначена проба срібла 800 (за метричною системою проб, що означає наявність 80% срібла у сплаві) і сильно затерте клеймо з нечіткими дугоподібними обрисами. Можна припустити, що це зображення півмісяця, характерне для німецьких клейм від 80-х років XIX ст. З 1886 р. скасовано позначення міського клейма, натомість почали

позначати півмісяць з короною – єдине клеймо для німецьких земель, яке стало обов'язковим з 1888 р. [Silver marks. Germany].

В 2013 р. на аукціон eBay була виставлена сувенірна ложка, яка має дуже схоже емалеве зображення лева, що помирає. Цю ложку можна вважати аналогією експонату МІКУ [Lucerne 800 Solid Silver]. В описі аукціонного лоту зазначена наявність визначеної проби срібла 800, а також клеймо у вигляді півмісяця з короною поруч. Ложка датується початком ХХ століття, місце виготовлення – Німеччина.

За аналогією можемо припустити, що ложка ДМ-7658 була виготовлена у Німеччині в період від 80–х рр. ХІХ до початку ХХ ст.

Привертає увагу емалева композиція в чорно-сірих кольорах із зображенням лева, що помирає (рис. 2).

Вперше техніку монохромного живопису на початку ХІV ст. використав Джотто ді Бондоне під час зображення пороків і чеснот у фресках капели дель Арена у Падуї. Пізніше техніка отримала назву гризайлю і зазнала широкого використання під час імітації скульптурних зображень у живописі.

«Гризайль (франц. grisaille, від gris – сірий) – 1) вид декоративного живопису, який виконується в різних відтінках одного (частіше сірого) кольору. Поширений у розписах інтер'єрів у стилі класицизму головним чином як імітація скульптурного рельєфу; 2) у декоративно-ужитковому мистецтві – розпис однокольоровою емаллю з промальовуванням золотом» [Ничкало, 1999, с. 50].

Гризайль на ложці використаний не випадково, адже зображення є реплікою скульптурної композиції в місті Люцерн (рис. 3). Від дзеркальної гладі ставка, оточеного густою рослинністю, стрімко вгору підіймається скеля з піщанику. З темряви кам'яного гроту виринає постать велетенського, майже десятиметрового, лева із виразом людського страждання на морді. Він помирає, але і в цю скорботну мить він величний.

Для того, щоб зрозуміти контекст, потрібно пригадати буремні роки французької революції. 10 серпня 1792 року короля Людовіка ХVІ в палаці Тюільрі в Парижі захищали 1100 гвардійців. Це професійні воїни, слава Швейцарії, які в різні часи охороняли спокій багатьох європейських монархів і нині відповідають за безпеку понтифіка. Розлючений люд заповнив палац, але Людовік ХVІ наказав охороні скласти зброю. Це не зупинило натовп, почалася різанина. За даними архівів

музею Б. Торвальдсена [Dying Lion] близько 650 гвардійців були вбиті 10 серпня і близько 200 – повішені згодом без військового трибуналу. Це була велика трагедія.

Швейцарський гвардієць Карл Пфіффер фон Альтизхофен (Karl Pfyffer von Altishofen) під час трагічних подій у Парижі був у відпустці вдома в Люцерні. Він вирішив будь-що увіковічити пам'ять товаришів, що загинули в Парижі. Його бажання підсилював біль втрати, адже один із загиблих офіцерів, Бахман (Bachmann), був дядею Карла, який опікувався племінником, ввів його до лав швейцарської гвардії.

Спочатку створення монумента було неможливе із-за політичної ситуації. Але із відновленням швейцарської незалежності, Карл повернувся до давніх планів і з 1 березня 1818 року (через 26 років після подій в Тюільрі) розпочав збір коштів для будівництва пам'ятника на честь військових колишнього полку швейцарської гвардії у французькій королівській службі, які померли в 1792 р.

Первісним бажанням К. Пфіффера було створення монумента виключно силами швейцарської нації. Мартін Устері ілюстратор і поет із Цюріху (Martin Usteri, 1763 – 1827) надіслав кілька ескізів. Але запропоновані ескізи не задовольнили Карла. Тоді його друг і колишній скульптор Генріх Келлер запропонував імена двох скульпторів – італійця Антоніо Канова і данця Бертеля Торвальдсена. Проаналізувавши стилістику і довідавшись про гонорари, до яких звичні були обидва скульптори, друзі вирішили звернутися до Б. Торвальдсена.

Бертель Торвальдсен (1770 – 1844 рр.) – видатний данський скульптор. Після успішного навчання в Копенгагенській академії мистецтв він поїхав до Італії, де вивчав античну пластику, а також роботи митців епохи Ренесансу. Античне мистецтво стало джерелом натхнення для скульптора. За статую Ясона (1803 р.) Б. Торвальдсен отримав схвальні відгуки від А. Канова (1757 – 1822).

Данський скульптор став яскравим представником класицизму, а потім академізму. Але метафоричність образу люцернського лева та вираз найвищого ступеню страждання і в моделюванні тіла тварини, і у виразі морди стилістично наближає скульптуру до романтизму.

Сама ж ідея увіковічити загиблих гвардійців монументом у вигляді лева серед розкиданої зламаної зброї належала Карлу Пфіфферу. Лев сприймався як символ мужності, сили, готовності солдат скоріше померти, ніж зрадити присязі. К. Пфіффер пропонував зобразити мертвого

лева, але Б.Торвальдсен не схвалив це, натомість, запропонував зобразити лева, що помирає [Dying Lion].

В музеї Торвальдсена в Копенгагені зберігається один з ескізів (рис. 4) та одна з двох моделей, за якою німецький каменярь Люкас Ахорн (Lucas Ahorn) створив монумент. Іронія долі, що запланований як суто швейцарський проект реалізували датчанин і німець.

Спочатку створення пам'ятника за моделлю Б. Торвальдсена було доручене швейцарському скульптору Панкразу Еггеншвілеру (Pankraz Eggenschwyler). Він почав роботу 19 серпня 1819 р., однак впав із риштувань і був поранений так сильно, що врешті помер. Йому на заміну був присланий німецький скульптор Лукас Ахорн, який прибув у Люцерн у січні 1820 р. і завершив різьблення колосального лева. Сам Б. Торвальдсен здійснив короткий візит у Люцерн під час своєї поїздки в Данію 12 серпня 1819 р., але в цей момент роботи по створенню монумента ще не почалися.

Пам'ятник було відкрито 10 серпня 1821 року, на честь 29-річчя подій в Тюльрі. “Wear away though it may, this monument will nonetheless stand tall above all others” (Може бути, що все мине, але все ж цей пам'ятник буде височіти над іншими) – слова Бертеля Торвальдсена про пам'ятник леви, що помирає [Dying Lion].

Як будь-що гідне уваги, пам'ятник не залишив байдужим нікого: ні монархістів, ні націоналістів, ні революціонерів. Хвилі обговорень і суперечок розповсюджувалися Європою. Як би там не було, але лев, що помирає, став символом міста Люцерн. Пам'яткою міста Люцерн є ще й найбільший у Європі музей транспорту. Саме завдяки розвитку транспортної галузі сувенірна ложка з середини ХІХ ст. стає надзвичайно популярним сувеніром.

«Ложка – відома з сивої давнини, складається з круглої або овальної і чашечки і ручки різної довжини та форми... В першій половині і середині ХVІІ ст. ручка коротка, в кінці ХVІІ ст. – дуже довга, пряма. В ХVІІІ ст. ложка мала гладеньку овальну чашечку з тупим кінцем і пласку ручку, яка мала розширення у кінці. З початку ХІХ ст. чашечка ложки гостроовальна, довга, а ручка злегка вигнутий в своїй середній частині» [Постикова-Лосева, 1983, с. 28].

Те, що ложка, дуже давно служить людині, підтверджують археологічні знахідки [Iron Age Spoons]. Крім столових ложок в різні часи використовували десертні, чайні, салатні, розливні, для пуншу,

солі, гірчиці, для того, щоб діставати мозок із кісток тощо [Постникова-Лосева, 1983, с. 28-29].

Ложки не у якості столових приборів, а як носії додаткових значень, відомі ще з XVI ст., коли в Англії набула розповсюдження традиція дарувати дітям на хрестини набори із фігурками апостолів на ручці [Apostle spoons]. В експозиції МІКУ зберігаються апостольські ложки, зроблені в Польщі у XVII ст. Такі ложки дарували дітям на хрестини, щоб зображені святі оберігали дитину протягом життя. Як символ ситості (а в більш широкому сенсі – добробуту) в давні часи ложки вішали на стіни як обереги – це обіцяло достаток у родині.

Перші сувенірні ложки виникли на півночі Європи, в Голландії та Німеччині. На них зображували краєвиди. Золотий же час сувенірної ложки розпочався тоді, коли різні куточки Землі з'єднали пароплави і паровози, коли подорожі стали швидкими і доступними, а кожен мандрівник мріяв привезти не лише приємні спогади, а і щось матеріальне з відвіданих місць. Коли ж розпочалося масове виробництво сувенірних ложок, то фантазією майстрів були створені найрізноманітніші види. В останній чверті XIX ст. сувенірну ложку привезли до Америки, і підприємливі американці з маленької ложечки зробили велику справу. Особливо яскраво це ілюстрував Всесвітній ярмарок у Чикаго 1893 р. Ярмарок протягом кількох місяців відвідало двадцять сім мільйонів людей, і кожному хотілося привезти додому сувенір.

Яких тільки ложок там не було! Ложки із зображенням театрів, музеїв, університетів, адміністративних та бізнес-будівель (рис. 5), військові, пейзажні та із портретами особистостей [History of Silver Souvenir Spoons]. Булі і такі, які уособлювали права за свободу. Так, готуючись до ярмарку в Чикаго жінки побудували Жіночій будинок, створений жінками – власними силами і власним коштом. Рефлексія цієї події була майже миттєвою – відразу з'явилися ложки із зображенням Жіночого будинку, на деяких з них ще й зображення Берти Палмер, голови жіночої ради [Chicago Worlds Fair].

Пам'ять, матеріалізована в сувенірних ложках, інколи була пов'язана не із яскравими подіями чи явищами, а із звичайними людьми. Так, відомі жалобні ложки із зображеннями дітей, що померли, із портретами загиблих родичів. На таких ложках позначали вік, дату, ім'я померлого, а інколи навіть гравірували імена людей, що несли труну [Beautiful Mourning Spoons].

Після 1914 року виробництво сувенірних ложок помітно зменшилося – і знову ці невеличкі індикатори історичних подій самим фактом занепаду виробництва показали кризу в суспільстві. Через кілька десятків років знову почали виготовляти сувенірні ложки, але вже не в тій кількості, як це було в кінці XIX на початку XX століття.

Однак в різних кінцях земної кулі в родинах зберігалася велика кількість срібних ложок – хранителів пам'яті, що залишилася від бабусь та дідусів. Ця пам'ять мала якимось чином знайти вихід у період постмодерну, який називають періодом спустошених смислів, періодом відсутності опори на непорушні вічні цінності. Пам'ять знайшла матеріальне втілення у новому різновиді ювелірного мистецтва – прикраси з антикварних ложок. Спогади предків про відвідані міста і містечка перетворилися в персні і браслети, які одягли внучки тих мандрівників (рис. 6).

Ложки, протягом століть стали невід'ємною частиною життя. Змінюється життя – змінюються і ці віддані служниці, підхоплюючи в чашечку не лише їжу, а і додаткові смисли та значення, рефлексуючи буття своїх володарів.

ПРИМІТКИ

Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий глумачний словник. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.

Постникова-Лосева М.М., Платонова Н.Г., Ульянова Б.Л. Золотое и серебряное дело XV – XX вв. – М.: Наука, 1983. – 376.

Apostle Spoons [Електронний ресурс] // Spoon Planet. – Режим доступу: <http://www.spoonplanet.com/apostle.html> (дата звернення 10.11.2016 р.) – Назва з екрана.

Beautiful Mourning Spoons [Електронний ресурс] // Spoon Planet. – Режим доступу: <http://www.spoonplanet.com/funeral.html> (дата звернення 15.01.2017 р.) – Назва з екрана.

Chicago Worlds Fair 1893 Sterling Souvenir Spoon Bertha Honore Palmer [Електронний ресурс] // EBay. – Режим доступу: <http://www.ebay.com>

com/itm/CHICAGO-WORLDS-FAIR-1893-STERLING-SOUVENIR-SPOON-BERTHA-HONORE-PALMER-/261670762112 (дата звернення 10.11.2016 р.) – Назва з екрана.

Dying Lion (The Lucerne Lion) [Електронний ресурс]//The Thorvaldsens Museum Archives. – Режим доступу: <http://arkivet.thorvaldsensmuseum.dk/articles/dying-lion-the-lucerne-lion> (дата звернення 12.01.2017 р.) – Назва з екрана.

History of Silver Souvenir Spoons [Електронний ресурс]//EBay. – Режим доступу: <http://www.ebay.com/gds/Your-Guide-to-Buying-Silver-Souvenir-Spoons-/10000000177627510/g.html> (дата звернення 16.11.2016 р.) – Назва з екрана.

Iron Age Spoons// The British Museum. BBC. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ahistoryoftheworld/objects/c02wJXkUTQKJDhabAb9P1Q> (дата звернення 20.01.2017 р.) – Назва з екрана.

Lucerne Lucern 800 Solid Silver & Enamel Souvenir Picture Bown Spoon [Електронний ресурс]// WorthPoint. – Режим доступу: <http://www.worthpoint.com/worthopedia/lucerne-luzern-800-solid-silver-427841672> (дата звернення 12.01.2017 р.) – Назва з екрана.

Silver marks. Germany. After 1886. [Електронний ресурс]// Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks and Maker's Marks. – Режим доступу: http://www.925-1000.com/Fgerman_marks_a1884.html (дата звернення 12.01.2017 р.) – Назва з екрана.

Switzerland Hallmarks. [Електронний ресурс]// Hallmarks encyclopedia. – Режим доступу: <http://hallmarkwiki.com/?country=Switzerland> (дата звернення 10.11.2016 р.) – Назва з екрана.

Рис. 1.
Сувенірна ложка ДМ-7658.

Рис. 2.
Емалеве зображення на
сувенірній ложці ДМ-7658.

Рис. 3.
Пам'ятник в місті Люцерн
(Швейцарія).

Рис. 4.
Ескіз Б. Торвальдсена.

Рис. 5.
Зображення на сувенірній ложці,
виготовленій до Всесвітнього ярмарку
в Чикаго 1893 р.

Рис. 6.
Перстень, зроблений
із срібної ложки.